

OSMAN ŞEMS EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE DÎNÎ ve TASAVVUFÎ MUHTEVA

Yusuf YILDIRIM*

Özet

19. asır Türk şiirinin önemli bir şairi olan Osman Şems Efendi, şairliğinin yanı sıra yaşadığı dönemin önemli bir mutasavvıfıdır. O, gençliğinde Nakşibendiyye ve ardından Halvetiyye tarikatlerinden başladığı seyr ü sülûkünü KÂdiriyye'den tamamlayarak bu tarikatın Enveriyye kolunu tesis etmiştir. Yaklaşık 7000 beyit tutarında olan şiirlerini tasavvufî düşüncelerini aktarmak amacıyla kaleme alan Osman Şems Efendi için diğer konular ikinci derecede önemlidir. Bu makalede Osman Şems Efendi'nin şiirlerinde dile getirdiği dinî ve tasavvufî dikkat çeken bazı hususlara değinilecek ve onlardan örnek beyitler sunulmak suretiyle şairin düşünce dünyası hakkında bazı tespitlerde bulunulacaktır. Bunun yanında şairin kimliği ve edebî şahsiyeti hakkında da bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman Şems Efendi, klasik Türk edebiyatı, tasavvuf, dîvân

Osman Sems Efendi's Poems in Religious and Mystic Content

Abstract

Osman Sems Efendi is one of the important poets in XIX. century Turkish poetry. Besides being a poet, he was one of the important sufi (mystic) in that period. Osman Sems Efendi started his mystic path (seyr u suluk) through joining to the Naqshbandiyya and Khalwati order while he was youth, then fulfilled it in the Qadiriyya order and founded the branch of Enveriyye in this tariqa (sufi path). Osman Sems Efendi aimed to transfer his mystical

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

thoughts through amounting to about 7000 couplets and according to him the other issues are of secondary importance. In this article, it will be mentioned to Osman Sems Efendi's poems which he expresses his religious and mystical thoughts and some observations will be tried to put forward about his ideas through given some examples from his couplets.

Key Words: Osman Sems Efendi, Classical Turkish Literature, mysticism, Divan

A. Osman Şems Efendi'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

1. Hayatı

Asıl adı Osman Nûreddin olmakla birlikte *Fatîn Tezkiresi*'nde ismi Osman Nûrî şeklinde geçmektedir.¹ İlk zamanlarda şiirlerinde "Nûrî", daha sonraları ise "güneş" anlamına gelen "Şems" mahlaslarını kullanmıştır. Dîvânda az olmakla birlikte Nûrî mahlası ile yazdığı şiirler de vardır. Şair, mahlas değişikliğine gitmesinin sebebinin şu beytinde belirtir:

Pertev-i zâtından ey Şems itdiğim-çün iktibâs
Yâdigâr aldım bu ismi Şemsi-i Tebrîz'den

Dîvân, 511/5²

Osman Şems Efendi'nin doğum tarihi ve yeri konusunda kaynaklar görüş birliği içerisindedirler. Buna göre, 1 Rebiulâhir 1229 (23 Mart 1814) Çarşamba günü İstanbul Hocapaşa Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.³ *Sefîne-i Sâfi*'de kaynak gösterilmeden Üsküdar'da doğduğuna dair başka bir rivayetin olduğu kayıtlıdır.⁴

Ey Şems irer nisbetimiz âl-i Resûl'e
Mensûb-ı penâ-gâh-ı der-i dâr-ı emânız

Dîvân, 327/7

beytine bakılırsa, Osman Şems'in nesebi Hz. Peygamber'e kadar gitmektedir. Şairin, bazı kaynaklarda künyesinin önünde "Seyyid" ifadesinin bulunması bunu

¹ Fatîn Dâvud, *Hâtîmetü'l-eş'ar*, (haz. Ömer Çiftçi) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., TY., s.421.

² Manzumelerin sonunda verilen şiir ve beyit numaralarında tarafımızdan hazırlanan çalışma esas alınmıştır. (bkz. Yusuf Yıldırım, *Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı, Metin-İnceleme-Tahlil*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.)

³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 171; Hüseyin Vassâf, "Osman Şems Efendi", *Mahfil Mecmuası*, sy. 28, Safer 1341, s.87; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 154; Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, İslam Araştırmaları Ktp., nr. 050247 (Fotokopi nüsha), XI, 1324; İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.S.*, s.1796; Nihat Azamat, "Osman Şems Efendi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 473.

⁴ Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, XI, 1324.

doğrulmaktadır. Meselâ; *Sefîne-i Evliyâ*'da künyesi "eş-Şeyh es-Seyyid Osmân Nûreddîn Şems el-Üveysî el-Kâdirî Hazretleri"⁵ şeklinde geçmektedir. Ayrıca hem kendisinin hem de babasının mezar taşında yer alan ifadeler de şairin seyyidliğine işaret etmektedir.

Ailesi hakkındaki bilgiler, kaynaklarda geçen birkaç cümle ve mezar taşlarında bulunan yazılardan ibarettir. Babası Muhasebe Nezâreti Esham Kalemi memurlarından Hoca Emin Efendi diye meşhur Seyyid Muhammed Efendi'dir. Hoca Emin, Halvetiyye şeyhi Kuşadalı İbrahim Efendi Hazretleri'ne intisap ederek 23 yıl inziva hayatı yaşamış ve 18 Zilhicce 1277 (27 Haziran 1861) tarihinde 83 yaşında iken⁶ vefat etmiştir. Kabri Üsküdar Karacaahmet mezarlığında Osman Şems'in kabrinin de bulunduğu aile kabristanındadır. Annesinin ismi Şerîfe Fâtıma Hanım'dır. Annesi 1291 (1874) senesinde vefat etmiştir. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda eşinin yanındadır.

Osman Şems'in evliliği konusunda en geniş bilgi *Son Asır Türk Şairleri*'nde verilmektedir.⁷ Buna göre Osman Şems üç kere evlenmiş; ilk evliliğinden iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Kimliği konusunda bilgi bulunmayan bu hanımıyla geçimsizliği sebebiyle ayrılmak durumunda kalan Osman Şems, ikinci evliliğini Safranbolulu Âişe Hanım'la yapmıştır. Şairin uzun bir süre birlikte olduğu ve ahlakından memnun kaldığı Âişe Hanım 1297 (1880)'de vefat etmiş, bunun üzerine de vefatından birkaç yıl önce hizmetini görmesi için müridlerinden birinin yaşlı annesiyle evlenmiştir. Osman Şems'in evlendiği bu son hanımın şahsiyeti hakkında da kaynaklarda hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Aile mezarlığında bu hanımlardan yalnızca Âişe Hanım'ın kabri vardır.

Kaynaklara göre Osman Şems'in Enîse, Fâtıma Servet ve Sadberg adlarında üç kızı vardır. Fatma Servet Hanım Bâb-ı Ser-askerî Rûzname'si Ketebe-si'nden Ömer Lutfi Efendi'nin zevcesidir. Hâmile iken 1276 (1859) senesinde vefat eder. Karnındaki çocuk hâlâ hayatta olduğundan definden sonra iki gün boyunca mezarı başında beklenir. Kızı Enîse Hanım ise 20 Muharrem 1280 (7 Temmuz 1863) tarihinde çok küçük yaşta iken verem hastalığından vefat eder.

Diğer bir kızı da Sadberg Hanım olup o da genç yaşta vefat etmiştir. Osman Şems Efendi, vasiyeti üzerine kendisinden önce vefat eden bu kızının mezarına defnedilmiştir. Bu yüzden Sadberg Hanım'ın aile kabristanında müstakil bir mezar taşı bulunmamaktadır. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'da Sadberg Hanım'ın Osman Şems'in manevî kızı olduğunu ve aynı zamanda Osman Şems'in

⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 171.

⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 171.

⁷ İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1800.

halifesi Şükrü Şihâbeddin Efendi'nin eşi olduğunu yazmaktadır.⁸ Nihat Azamat da *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Osman Şems" maddesinde bu bilgiyi aynen tekrar etmektedir.⁹ Ancak başka kaynaklarca desteklenmeyen, Şükrü Efendi'nin Osman Şems'in damadı olduğu ile ilgili bilginin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Zira yukarıda belirtildiği gibi Osman Şems, kendisinden önce vefat eden bu kızının mezarına defnedilmiştir ve dolayısıyla aile mezarlığında Sadberg Hanım'a ait müstakil bir mezar taşı bulunmamaktadır. Aynı hazîrede Sadberg adında başka bir hanımın daha mezarı vardır ki o da Osman Şems'in halifesi Şükrü Efendi'nin eşidir. Şükrü Efendi'nin hanımın mezar taşında bulunan Osman Şems'e ait manzum kıt'ada, onun Osman Şems'in kızı olduğu ile ilgili bir işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Vassâf'ın verdiği bu bilginin dikkatsizlikten kaynaklanan bir yanlışlık olduğunu söylemek mümkündür.

Osman Şems'in tahsil hayatına nerede başladığı ve hangi hocalardan ders aldığı konusunda kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca *Sefîne-i Evliyâ*'da geçen "...tahsîl-i ibtidâide bulunup, te'mîn-i maîşet fikriyle, alâ-rivâyetin Hocapaşa'da tütün ticâretiyle iştigâl ve maa-hazâ yine bir taraftan tahsîle devam etmişlerdir."¹⁰ ifadelerine bakılırsa şairin medrese eğitimi aldığı anlaşılır. Bu ifadelerden ayrıca eğitim gördüğü medresenin, ticaretle uğraştığı Hocapaşa Mahallesi'ne yakın bir yerde olduğu da tahmin edilebilir.

Osman Şems'in şiirlerine göz gezdirildiğinde onun Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar bu dilleri iyi bildiği ve ayrıca İslamî ilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. *Son Asır Türk Şairleri*'nde Osman Şems Efendi'nin Arapça ve Farsça bilgisi ile alâkalı şunlar kayıtlıdır: "Edebiyat-ı Fârisîye'ye bi-hakkın vâkıf olduğu gibi Arab lisânındaki âsârdan da hakkıyla istinbât-ı mânâ ederdi. Hattâ Ziyâ Paşa, Osman Efendi'nin kerâmetine kânî olmam lâzım gelse kendinin Arapça okuduğunu bilen olmadığı halde hepimizden iyi Arapça bilmesinden dolayı kânî olurum, dermiş."¹¹

Osman Şems'in eğitimi ile ilgili son olarak Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun değerlendirmelerini kaydetmek gerekir: "Osman Şems'in, bir yandan zamanında mümkün olanı elde etmek, diğer yandan da kendini yetiştirmek suretiyle gerekli tahsili görmüş, zâtî kabiliyetini geliştirmiş olduğuna şiirleri şâhittir ve dostluk kurduğu zevâtın ona gösterdikleri saygı başlıca burhandır."¹² Bu bilgiye göre,

⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 189.

⁹ Nihat Azamat, a.g.mad., XXXIII, 473.

¹⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 173.

¹¹ İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1800.

¹² Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Dîvânı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996, s.12.

kaleme aldığı şiirleri ve dostlarının kendisine gösterdiği ilgi, Osman Şems'in eğitimi konusunda önemli bir ipucudur.

Osman Şems bir süre Hocapaşa'da tütüncülük işiyle uğraşmıştır. Tütüncülük yaptığı sırada bir yandan da vaktini boş geçirmeyerek ilim tahsiline devam etmiştir.¹³ Tütün sattığı dükkân âriflerin toplanma merkezi haline gelmiştir. Cömertliğinden dolayı dükkânına gelenlere bedava tütün verdiği ve bu yüzden sermayeyi tükettiği söylenir. Hatta birgün dükkânına gelen Bektaşî bir derviş, gördüğü bu cömertlik karşısında Osman Şems'e dükkânını ne zaman açtığını sorar. "İki üç ay evvel" açıldığı cevabını alınca derviş: "Dükkânı üç ayda kapatırsan, zararlar kapatırsın. Altı ayda kapatırsan, sermayeyi tüketirsin. Bir sene devam edersen, sermayen kadar borca girersin." diye Osman Şems'e ikazda bulunmuştur. Osman Şems Efendi sonradan "Altı ayda sermayeyi tükettim." diyerek dervişin haklı çıktığını söylemiştir.¹⁴

Tütüncü dükkânını kapattıktan sonra bir süre Maliye Kalemî'ne devam eden Osman Şems, 1261 (1845) yılında Bedesten'de Mübâyaa Kitâbeti'ne memur olarak tayin olunur.¹⁵ Darphane-i Âmire Arayıcıbaşılık görevinde de bulunan şair, buradan yüz kuruş maaşla emekliye ayrılır.¹⁶ Namık Kemal, Osman Şems'in yetmiş yaşlarında yani yaklaşık olarak 1299 (1881-82) senesinde Darphane-i Âmire'den emekliye ayrıldığını bildirmektedir.¹⁷ Osman Şems'in bir süre Sadrazam Âlî Paşa ile birlikte Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne devam ettiği belirtilse de¹⁸ onun kadim dostlarından eski dâhiliye müsteşarı Celâl Bey'in oğlu Ali Fuad Bey, bu söylentiye İbnülemin Mahmud Kemal'e şu şekilde anlatır:

"Osman Şems [Efendi] Ali [Paşa] ile Dîvân Kalemînde bulunmadı. Hocapaşa Mahallesi'nde komşuluk ettiler. Paşa, Dîvân'da iken Efendi, Maliye'de idi. Ali [Paşa] "Osman Efendi, sen Maliye'yi terk et. Babîâli'ye devam et, temeyyüz edersin. Maliye aklâmı, esnaf yeridir." diyerek Babîâli'ye devam için

¹³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 173.

¹⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 173. Bu anekdot *Son Asır Türk Şairleri*'nde Ali Fuad Bey'den naklen verilmektedir. (bkz. İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1797) İbrahim Alâattin Gövsa, Osman Şems'in tütüncü dükkânını sekiz dokuz ay işlettiğini bildirmektedir. (bkz. İbrahim Alâattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1945-1946, s.367.)

¹⁵ Fatîm Dâvud, *a.g.e.*, s.421.

¹⁶ Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, XI, 1324. Kızları Enîse ve Servet Hanım'ların mezar taşları üzerindeki "Darphane-i Âmire Arayıcıbaşısı Derviş Osman Şems..." ifadesinden anlaşılacağı üzere kızların vefat tarihleri olan 1859 (1276) ve 1863 (1280) tarihlerinde bu görevde bulunmuştur.

¹⁷ Necmeddin Halil Onan, *Namık Kemal'in Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Ankara 1950, s.34.

¹⁸ Hüseyin Vassâf, "Osman Şems Efendi", *Mahfil Mecmuası*, sy. 28, Şevval 1341, s.87-88. Hüseyin Vassaf, mecmuanın 36. sayısında İbnülemin'in nakline dayanarak bu yanlışlığı düzeltmiştir.

teşvik eylediğini kendinden işittim. Seyr ü sülûk devresi olduğu için Babiâlî'ye değil, beyt-i âliye gitmekten bile mütevakkı idi..."¹⁹

Osman Şems Efendi bir süre sonra Üsküdar'da Nalçacı Halil Efendi Dergâhı yakınındaki evinde 1300 (1882-83) senesine kadar inziva hayatı yaşamış ve orada insanları irşat etmekle meşgul olmuştur. Bu inziva hayatından sonra Bursa'ya giden Osman Şems Efendi, burada on sekiz gün kalmıştır. Ardından İstanbul'a dönerek halifesi Şeyh İzzî Efendi'nin Üsküdar'da Debbağlar Mahallesi'ndeki evinde on sekiz gün geçirecek tekrar Bursa'ya dönmüştür. 1306 (1888) senesine kadar ara sıra İstanbul'a gidip tekrar Bursa'ya geri dönmek suretiyle zaman geçirmiştir. Osman Şems'in Bursa'ya gidiş sebebi kaynaklarda farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hüseyin Vassâf, bu seyahatin manevî bir işarete göre gerçekleştiğini ve orada nice ölü gönülleri dirilttiğini söylerken,²⁰ *Sefîne-i Sâfi*'de Osman Şems'in Bursa'ya zorunlu olarak gönderildiği ve sonradan bundan terhis edildiği ifade edilir.²¹ Ancak *Son Asır Türk Şairleri*'nde Osman Şems'in Ali Fuad Bey'e gönderdiği 1 Zilhicce 1303 (31 Ağustos 1886) tarihli mektubun suretine yer verilmiş ve orada şair, "Bursa seyahati bahsine gelince ne zehâb-ı devletleri gibi ihvân-ı bâ-safanın harekât-ı nâ-becâsına mebnî ve ne bütün bütün terk-i vatan etmek cihetine mübteni olmayup dâ'îferi dâimâ zuhûrâta tebâiyetle imrâr-ı zaman etmekde olduğum misillü bu defâ dahi mübtelâ olduğum emrâz-ı sadriyenin istişfâsı emrinde "سافروا تصحوا" emr-i nebevîsinin zuhûruna tâbi olarak Bursa şehr-i kadîminin bir köşesinde neşîmengâh-ı mekân ederek" diyerek Bursa'ya yapmış olduğu seyahatin sebebini, çekmiş olduğu göğüs hastalığı olarak bildirmiştir.²² 1306 (1888) senesinde İstanbul'a dönüş yapan Osman Şems, bir süre Tunusbağı civarında kiraladığı bir evde oturmuş, ardından taşındığı İhsaniye Mahallesi'ndeki evinde hayatının sonuna kadar yaşamıştır.²³

Dîvânda yer alan "Ey vâsıta-i 'âbid ü Ma'bud-ı Te'âlâ" mısraı ile başlayan 27 beyitlik na'ta göre Osman Şems Efendi, hac yolculuğu yapmış ve Medine-i Münevvere'yi ziyaret etmiştir. Ancak bu yolculuğun ne zaman yapıldığı ile ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanamamıştır. Muhtemelen Osman Şems, şeyhi Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin Şam'da ikamet ederken, İstanbul'dan gelen mürid-

¹⁹ İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1797.

²⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 176-177.

²¹ Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, XI, 1324.

²² İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1798.

²³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 177; İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1798. *Sefîne-i Evliyâ*'da Osman Şems'in, vefatı sırasında Üsküdar Selimiye Mahallesi'nde bir evde oturduğu kayıtlıdır. (bkz. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, s.178.)

leriyle birlikte 1262 (1846) tarihinde yaptığı hac ziyaretine²⁴ kendisi de katılmıştır. Ravza-i Mutahhara'nın sanatlı bir şekilde tasvirinin yapıldığı bu şiirde Osman Şems, uzun zamandır çektiği bir sıkıntının, Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaret edilmesiyle hallolduğunu şöyle dile getirmektedir:

Bir derde ki ben düşmüş idim hayli zamandır
Olmazdı benim derdime bir kimse devâ-sâ
Gördüm seni çün meşhediñe geldim irişdim
Buldum seni bu türbede hayyen u kadîrâ
Oldum kerem-i luţfuñla bir lahzada mazhar
Buldum yeni bir rûh vücudumda ser-â-pâ

Dîvân, 41/18-20

Kaynakların çoğuna ve mezar taşında yazılı olan kayda göre Osman Şems, 18 Cemaziyelâhir 1311 (27 Aralık 1893) tarihinde vefat etmiştir. Hüseyin Vassâf, Şems'in 18 Cemaziyevvel 1310 (8 Aralık 1892)'da vefat ettiğini, Osman Şems'in halifesi Sadeddin Efendi'den duyduğunu söylemektedir.²⁵ Kabri Üsküdar'da, Horasanlı derviş Karaca Ahmed Sultan Türbesi'nin karşı tarafında ve az aşağısında bulunmaktadır. Vasiyeti üzerine kendisinden önce vefat eden kızı Sadberg Hanım'ın mezarına defnedilen Osman Şems'in kabri demir parmaklık içinde ve üstü açıktır. Baş tarafındaki mermer mezar taşının üzerine Kâdirî gülü ve onun altına Üveysî tacı işlenmiştir. Ayak taşında ise herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Mezar taşında:

“Ecille-i ricâl-i Kâdiriyye'den ve Üveysî-meşreb es-Seyyid eş-Şeyh 'Oşmân Nüreddin Şems Efendi Hâzretleri'nin kabri-şerifleridir. Sinn-i şerifleri 82, târîh-i velâdetleri, 1229 fi-ğurreti Rebî'uş-şânî yevm-i çehârşenbe. İrtihâlleri 1311, 18 Cemâziye'l-âhîr yevm-i çehârşenbe.” ifadesi bulunmaktadır.

Şairin vefatına Üsküdarlı Talat şu tarihi düşmüştür:

Rihletinde Mevlevî Tal'at didi târîhîni

Eyledi 'Oşmân Efendi 'azm-i dergâh-ı beķâ (h. 1311)²⁶

2. Eserleri

Osman Şems'in kaynaklarda *Şem-i Şebistân*, *Kenzü'l-ma'ânî* ve *Âdâbü'l-mürîd fi-sohbeti'l-murâd* isimli mesnevîleri ile dîvânı olmak üzere toplam dört eserinden bahsedilmektedir. Kütüphanelerde *Âdâbü'l-mürîd* ve *dîvân* dışındaki eserlerin nüshalarına şimdiye kadar rastlanmamıştır.

²⁴ Nihat Azamat “Kuşadalı İbrahim Efendi” *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 469.

²⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 178.

²⁶ *Hazîne-i Fünûn Mecmuası*, sy. 42, (Mart 1312), s.248-249.

İsmi yalnızca *Osmanlı Müellifleri*'nde geçen *Şem'-i Şebistân*, mesnevî nazım şekliyle yazılmış tasavvufî bir eserdir. Adı geçen kaynakta eserin ismi yanlışlıkla *Şem' u Şebistân* şeklinde geçmektedir.²⁷ Kütüphanelerde herhangi bir nüshasına rastlayamadığımız bu eserin muhtevasını, eserin yazma nüshasını gördüğünü söyleyen Kürkçüoğlu'ndan öğrenmekteyiz. Ona göre eser, Osman Şems'in dîvânının da bulunduğu *Külliyât*'ta yaklaşık seksen sayfa kadardır.

‘Aşk ile **Şem'-i Şebistân**'am bugün
Mihr ile Şems-i dıraşşânam bugün
İhtizâz ile yanar zîkr eylerem
Şâhid-i maşşûd râzın söylerem

mısralarının sık sık tekrar edildiği eserin yazım tarihi, eserin sonundaki “Şem'-i Şebistân-i mâ” terkininin ebced hesabıyla gösterdiği 1264 (1848)'tür.²⁸ Bu tarih, aynı zamanda Osman Şems'in Abdürrahim-i Ünyevî hazretlerine intisap ettiği yıllara denk gelmektedir. Yukarıdaki mısralardan eserin, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Kütüphanelerde nüshası bulunmayan *Kenzü'l-ma'ânî* hakkında kaynaklarda da bilgi yoktur. *Osmanlı Müellifleri*'nde sadece isminden bahsedilen²⁹ eserin muhtevası ile ilgili bilgiler, detaylı olmamakla birlikte Kürkçüoğlu'nun *Seçmeler* adlı eserinde bulunmaktadır. Buna göre eser, uzun kasidelerle başlayan ve mesnevî ile biten tasavvufî bir eserdir. Kasidelerin bulunduğu birinci kısım yirmi üç sayfadan müteşekkildir. Bu bölüm 1 Muharrem 1283 (16 Mayıs 1866)'te bitirilmiştir. Asıl mesnevînin bulunduğu kısım ise beş sayfadan meydana gelmekte ve bitiş tarihi 21 Muharrem 1300 (2 Aralık 1882)'dür.³⁰

Âdâbü'l-mürîd fî-Sohbeti'l-murâd adlı mesnevî nazım şeklindeki eser, tasavvuf erbabının uymaları gereken âdâb ve erkândan, şeyhe ve ihvâna karşı takınmaları gereken kurallardan bahsetmektedir. Mesnevînin adını ve yazılış sebebini Osman Şems Efendi, eserin mensur mukaddimesinde “müştâkân-ı dîdâr-ı şâhid-i maksûd olan mürîd-i edîbe teshîl-i tahsîl-i matlûb için lâzım ve vâcib olan âdâb u erkânın teberrüken sûret-i mesnevîde beyân ve tafsiline ibtidâr olunup *Âdâbü'l-mürîd fî-Sohbeti'l-murâd* tesmiye olundu.”³¹ sözleriyle açıklamaktadır. Bu ifadelere göre şair, Allah'ın cemaline müştak olan müridlerin, taleplerine kolay bir şekilde kavuşmalarını sağlayacak olan âdâb ve erkânın beyan edildiğini ve bu yüzden de eserin isminin, *Âdâbü'l-mürîd fî-sohbeti'l-murâd*

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 271.

²⁸ Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.43.

²⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 271.

³⁰ Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.43.

³¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 235/2, s.162.

olarak belirlendiğini söylemiştir. Mensur mukaddimenin sonunda yer alan “Bir mürşid-i kâmilin lüzûmu ve anın alâmâtı ve icmâlen terceme-i hâlâtı ve ol cevher-i azîzü’ş-şânı arayup bulmanın ve idrâk etmenin de’b u tarîki beyânı mukaddimâtıyla onsekiz âdâbı müstemil bir yâdigârcık ihvân-ı mü’minîn-i tarîkate vedîa kılındı.”³² sözleriyle de hem yazılış sebebine temas eder, hem de eserin tarîkate girenlere bir hediye olduğunu belirtir.

Eserin yazılış tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kürkçüoğlu *Seçmeler*’de bununla alakalı olarak yaptığı incelemede eserin, Osman Şems’in kemal devrinin mahsûlü olduğu tahmininde bulunur.³³

Üç bölümden oluşan eser, üç sayfalık mensur bir mukaddime ile başlar. Besmele, hamdele ve salveleden sonra bu bölümde, “sırât-ı müstakîm”e talip olanların öncelikle şerâite uygun hareket etmeleri hatırlatıldıktan sonra bir mürşid-i kâmile intisap ederek kendi benliklerinden vazgeçmeleri lazım geldiği dile getirilir.

Mensur mukaddimenin ardından “Der-lüzûm-ı mürşid-i kâmil”, Ta’rîf-i mürşid-i ekmel”, “Âdâb-ı marifet-i mürşid-i ekmel” başlıklarından oluşan manzum mukaddime bölümü yer alır. 45 beyitten oluşan bu bölümde mürşid-i kâmilin gerekliliği, tarifi ve onu tanımanın âdâbı hakkında bilgiler bulunur. 18 başlıktan oluşan üçüncü bölümde ise eserin asıl yazılış sebebi olan müridin mürşidine karşı takınması gereken âdâb ve kurallardan bahsedilmektedir. Bu bölüm 154 beyittir. Eser toplam 199 beyitten oluşmaktadır. *Âdâbü’l-mürîd* hakkında Selami Şimşek tarafından bir makale yayımlanmıştır.³⁴

Osman Şems Efendi *Dîvân*’ının biri yurtdışında olmak üzere toplam 10 nüshası vardır. Bu nüshalar klasik bir dîvânda bulunması gereken sıralamaya uygun değildir. Kimi nüshalarda şiirler tamamen karışık durumdadır. En fazla manzumeyi içeren Osman Ergin 1801 numaralı nüsha (OE1) için, şiirlerin alfabetik olması ve bazı yerlerde türlere göre sıralanmış olması hasebiyle kısmî bir tertipten bahsedilebilir. Dîvânda klasik Türk şiiri nazım şekillerinden mesnevî (5 adet), müstezâd (3 adet), kaside (30 adet), gazel (600 adet), musammat (43 adet), kıt’a (53 adet), tarih (7 adet), şarkı (1 adet), ilâhî (2 adet) ve müfred (4 adet) kullanılmıştır. Gazellerin çoğu âşıkâne ve tasavvufî olmakla birlikte rintçe söylenmiş olanları da vardır. Sayısı yaklaşık yedi bin beyti bulan *Dîvân*’da tasavvufî muhteva eserin neredeyse tamamında kendini gösterir.

³² İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 235/2, s.164.

³³ Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.44.

³⁴ Selami Şimşek, “Osman Şems Efendi’nin Âdâbü’l-mürîd fi-sohbeti’l-murâd Adlı Mesnevîsinin Tahlili” *Turkish Studies, International Periodical For Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7 Fall 2009, s.538-592.

3. Edebi Şahsiyeti

Osman Şems Efendi'nin edebî şahsiyeti kaynaklarda genellikle tasavvufî şahsiyeti ile birlikte değerlendirilmiştir. Şairin “şair mutasavvıflar” veya “mutasavvıf şairler” arasında mı sayılması gerektiği sorusunu soran Kemal E. Kürkçüoğlu, “Şiirlerinin tedkikinden edindiğimiz kanaate göre onda üstün şairlikten gelen engin bir tebliğ kudreti bulunmasaydı tasavvuf yönü bir mazmunlar, remizler, tabirler ve istihlâhlar yığımindan ibaret kalırdı. Bununla beraber üstün şairlikten gelen engin tebliği kudreti yanında çevresinin ona gösterdiği zamanın hala devam ettirdiği hürmetten de anlaşılacağı üzere Osman Şems'in manevî şahsiyeti de edebî şahsiyeti kadar ehemmiyeti haizdir.” değerlendirmesinde bulunarak onun edebî ve tasavvufî cephesinin birlikte ele alınmasının gerekliliği üzerinde durur.³⁵ Hüseyin Vassâf ise şairi, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde “Şuarâ” faslında değerlendiren Bursalı Mehmet Tahir'i şu sözlerle eleştirir: “Bursalı Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri*'nde müşârün ileyhi şuarâ faslına yazmasını hoş görmedim. Hazret-i Şeyh şâir olmakla beraber, irfânen daha yüksek bir mertebededir. Müteahhirîn-i meşâyihin mümtâzı, urefâ-yı asrın ser-efrâzıdır, makâmât-ı âliyeye sâhibdir.”³⁶ Görüldüğü gibi Hüseyin Vassâf, Osman Şems'in tasavvufî şahsiyetinin, edebî kişiliğinin önünde olduğunu belirtir.

Osman Şems Efendi'nin vefatından yaklaşık kırk yıl önce neşredilen *Hâtîmetü'l-eş'âr* adlı tezkiresinde Fatîn Dâvud, “muhibb-i âl-i abâ bir şâir-i şî'râşînâ”³⁷ ifadesini kullanarak şairin, şiirden anlayan biri olduğuna ve şiirlerinin muhteva bakımından genellikle Ehl-i Beyt muhabbetiyle yazıldığına vurgu yapar. Fatîn, bu değerlendirmesinin ardından şairin “Nurî” mahlası ile kaleme aldığı “Gül-zâr-ı vaşla zîb-i gül-i encümen diken/ Deşt-i firâka lâle vü sünbül çemen diken” matlalı manzumesini örnek olarak verir.

Şairin kırk bir beyitten oluşan “gönülden gönüle” redifli şiirini “hazine-i irfân”³⁸ olarak tanımlayan Ahmed Sâfi, kullandığı “kudret ve selâset-i şî'riyyeleri...”³⁹ ifadesiyle Osman Şems'in şiirlerinin, akıcı olmanın yanında mânâ bakımından da kudretli olduğuna işaret etmektedir. Aynı manzumeyi “vahdet-i vücûda dâir pek mühim hakâyıkı câmi'dir” sözleriyle öven Hüseyin Vassâf, “Hz. Osman Şems, bu encümenin [Encümen-i Şuarâ] medâr-ı zîneti olacak derecede, nazımda da mevki sâhibi olduğuna şüphe yoktur. Demek ki

³⁵ Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.24.

³⁶ Hüseyin Vassâf, “Osman Şems Efendi”, *Mahfil Mecmuası*, sy. 32, (Cemâdiye'l-âhir 1341), s.147.

³⁷ Fatîn Dâvud, *Hâtîmetü'l-eş'âr*; (haz. Ömer Çiftçi) Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., TY, s.421.

³⁸ Ahmed Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, XI, 1332.

³⁹ Ahmed Sâfi, *a.g.e.*, s.1337.

Cenâb-ı Şeyh'in kemâlâtı o zaman bile takdir olunmaya başlanılmıştır.⁴⁰ demektir. Süleymaniye Kütüphanesi Kemal Edib Kürkçüoğlu Bölümü 10 numaralı nüshanın sonundaki tercüme-i halde Vassâf, şair için “aşk-ı ilâhî cidden galeyan idüp bu sâyede âteşin sözler söylemeye başlamış.”⁴¹ diyerek şiirlerinin ilâhî aşkla yazıldığının altını çizer. *Cerîde-i Sûfiyye*'deki makalesinde de Vassâf, “mürettep, ve pek âşıkâne ve mutasavvifâne ve o mertebe şâirâne dîvânı vardır.”⁴² diyerek yine Şems'in şairliğini tasavvufî yönüyle birlikte ele alır. Aynı yazar *Sefîne*'de Osman Şems'in dîvânının baştan sona ilâhî hakikatlerle dolu ve engin bir deniz olduğunu da belirtmektedir.⁴³

İbnülemin Mahmud Kemal de, “Âlem-i edebiyatta da makâmı âlidir. Eşâr-ı bediâsını -bilerek- tedkik edenler, şuârânın ser-âmedânından olduğunu itiraf ederler.”⁴⁴ diyerek Osman Şems'in sanat bakımından birinci derece şairler arasında olduğunu belirtir. İbnülemin gibi mübalağadan kaçınan ve devrin hemen bütün şairlerini yakından tanıyan bir ismin Osman Şems hakkında böyle bir değerlendirmede bulunması, Şems'in edebî cephesi hakkındaki tereddütleri bir nebze azaltabilir. Ayrıca “döne döne” ve “gönülden gönüle” redifli şiirleri örnek veren İbnülemin, şairin Fars Edebiyatının yanında Arapça eserlere de vakıf olduğunu belirtir.

Kemal Edib Kürkçüoğlu ise Osman Şems'in, şeyhliğinin şairliğine mâye, şairliğinin de şeyhliğine sâye olduğunu, hem şairlerin hem de âriflerin takdir edecekleri beyitleri yazan bir şair olduğunu, az olmakla beraber Farsça ve Arapça şiirler de yazdığını ve bu şiirlerin yazıldıkları dillerin selikasına uygun ve mânâca dolgun olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Yukarıda verilen değerlendirmelerden Osman Şems'in, şiirden anlayan bir şair olduğu, şiirlerinin âşıkâne ve mutasavvifâne tarzda yazıldığı, şiirlerinin mânâca dolgun olduğu ve devrin ileri gelen bir şairi olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

B. Osman Şems Efendi'nin Şiirlerinde Dînî ve Tasavvufî Muhteva

Bu bölümde dîvânda şairin belirgin bazı dînî ve tasavvufî düşüncelerini aksettiren hususiyetleri belirteceğiz.

⁴⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 176.

⁴¹ Süleymaniye Ktp., Kemal Edib Kürkçüoğlu Böl., nr.10, s.166.

⁴² Hüseyin Vassâf, “Şeyh Osman Şems Efendi Hazretleri”, *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*, sy. 75, (18 Muharrem 1332), s.286-287.

⁴³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 195.

⁴⁴ İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A.T.Ş.*, s.1799.

⁴⁵ Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.11-22.

1. Tasavvuf

Şiirlerini, düşüncelerini anlatmak amacıyla kaleme alan Osman Şems'in dîvânında en belirgin tema hiç şüphesiz tasavvuttur. Hüseyin Vassâf'ın, "Dîvân-ı şerîfleri ser-â-pâ hakâyıkla mâlîdir. Bazı yerlerinde rumûz ile mertebe-i zevklerinden haber vermişlerdir. Hele mersiye-i mufassalaları sırf ilhâm ile yazılmış bir bedî'a-ı garrâdır."⁴⁶ diye nitelediği Osman Şems için tasavvuf dışındaki konular ikinci derecede önemlidir. Vahdet-i vücûd felsefesine gönülden bağlı olan Osman Şems, şiirlerinin birçoğunda çeşitli vesilelerle bu düşünceye yer verir. Ona göre vücûd-ı mutlak olan Hak bir aynaya benzer; bütün mevcudat o aynadan kabiliyeti nisbetinde tecellî eder.

Allah aynı zamanda bütün cihanı aydınlatan güneşe teşbih edilir; O'nun dışındaki varlıklar ise O'nun zatını gösteren birer aynadır. Ancak yazının mânâyâ engel olması gibi aynalar da Hakk'ın vechini görmeye perde olurlar. Zaten cihanı aydınlatan güneşi gerçek anlamda vasf etmek de mümkün değildir. Bütün eşya Allah'ın ilim sıfatının suretleridir; cihan ise o şerif ilmin tahsil edildiği bir mektep görevi görür. Hak'la vahdet bulmanın yolu, temiz bir kalple ibadet etmek, aşk şarabıyla sarhoş olup "niçin" ve "nasıl" sorularından uzak durmak, selim bir kalp bularak bâkî olmayan mal ve makam hirsından kurtulmak, zevk vermeyen sözleri terk ederek iddia davasından vazgeçmek, sükut etmek, taklid içinde kalmadan uygunsuz hareketlerden uzak durmak ve masivayı terk etmekle gerçekleşir.

Hak yolunun yolcuları olan âşıklar, O'nun zatını en iyi yansıtan varlıklardır. Hakk'ın vahdetini müşahade eden âşıklar, diğer varlıkları Allah'tan müstakil varlıklar olarak görmezler. Ancak Hak ile tevhid olmak, yalnızca O'nun vücûdunda fenâ bulmakla olmaz; âşığın yapması gereken şey (farz) bir mürşide bağlanmak ve şeriate uymaktır. Bir mürşide bağlanmak aynı zamanda insanı cehaletten kurtarmaya da vesile olur. Hasta olan dervişin tabibi, gerçek bir mürşittir; hastalığın ilacı şeriat, tarikatler ise bu ilacın satıldığı dükkândır. Şiirlerde kâinatın yaratılışının sebebi de, mutasavvıf şairlerin çoğunda görüldüğü gibi aşk ile açıklanır. Mutlak varlığın, sahili olmayan bir denize benzetildiği beyitlerde mevcudatın varlığına serap bile denemeyeceği belirtilir. Çünkü büyük denizlerde serap bulunmaz; dolayısıyla mevcudatın varlığı O'na nisbetle yok hükmündedir:

Vücûd-ı vahdet-i muḥlaḳda yok vehm-i vücûd ey **Şems**
Ki deryâ-yı muḥîḳ-i bî-kerân üzre serâb olmaz

Dîvân, 324/9

⁴⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 190.

Osman Şems'e göre tasavvufî makamların amacı Allah ile bütünleşmektir. Eğer gidilen yolun sonunda vahdet gerçekleşmeyecekse, hallere ve makamlara da ihtiyaç yoktur. Hakk'ın varlığında fanî olan kişi, bütün tasavvufî makam ve halleri geride bırakır ve artık onlara ihtiyaç hissetmez. Fena makamına ulaşan kişi için vücûb-îmkân ve kıdem-hâdis ayırımı kalmaz. Fena makamını anlatırken sık sık "şem ve pervâne" metaforundan yararlanan şaire göre pervâne, mumun ateşinde kendi varlığından ve benliğinden geçerek o ateş saçan mumla bütünleşmiştir. Yine aşkla çıkılması gereken vahdet yolunun meşakkatlerle dolu olduğunu ifade eden şair, bülbülün güle duyduğu derin muhabbetten dolayı dikenlerle arkadaş olmasını örnek vererek, aynı zamanda "Gülü seven dikenine katlanır." atasözüne de telmihte bulunur.

Tasavvuf yolunda yürümenin aşkla mümkün olabileceğini, ancak bunun yanında ibadetlerin de aksatılmaması gerektiğini belirten Osman Şems'e göre Allah yolunda en hayırlı olan kul, ibadetlere düşkün olan takva ehlidir. Takva ehli, ihsan rütbesinde "ebrar"lar olarak anılırlar. Takva ehli olanlar yalnızca "zühd" yolunda yürüyerek gerçek kul olmaya layık olamazlar; gerçek kul olmak, ibadetlerin "havf" ve "haşyet"le yapılmasıyla mümkün olabilir. Ancak "takva" da tek başına Allah'a yakınlık için yeterli değildir; takvanın yanında "aşk" da gereklidir. Takva ile aşkı birleştirenler asıl, "merd-i Huda" (Allah adamı) olurlar. Bu kişiler aşk ve muhabbetle doludur ve ibadetlerini buna göre yaparlar. İşte gerçek kul olan bu topluluğa "aşk ehli" denir. Aşk ehli olan insanlar, ezeli sevgilileri olan Allah'ın visaliyle mecnun olduklarından dolayı her zaman tevhid şarabının etkisiyle sarhoş gezerler. İki dünyanın mutluluğundan, şan, şöret ve makam hırslarından geçerek aşk cinneti geçirenlerin önderi olan bu insanlar öyle bir fakra erişirler ki, ellerinde ne din, ne takva, ne de ar ve namus kalır. "Mevt-i hakikî" ile benliklerini mahv ettikleri için insanların nefretini kazanmalarına karşılık Allah'ın da o derece sevgisine mazhar olurlar. Dolayısıyla gerçek mümin olmanın yolu, vahdet yolunu gözetmekle birlikte şeriati başının tacı yapmak ve nefsi de ayaklar altına almaktır. Çünkü aşk ile nefsi cihad açarak ibadetin önemini kavrayanlar asla şeytana uymazlar:

Vahdet-i Hakk'ı gözet başına şer' i tâc it
Al ayak altına nefsi aña uyma zinhâr

Dîvân, 159/16

Üç büyük tarikatten, yani Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Kâdiriyye'den istifade etmiş olan Osman Şems Efendi, şiirlerinde bu tarikatlerin isimlerini de zikreder. Bu şiirler seyr u sülûkte yaşadığı manevî hallerle ilgili ipuçları vermesi açısından da önemlidir. Hak ile beka bulmanın seyr u sülûk ile mümkün olacağını; seyr u sülûkün de aşkla ve gerçek bir mürşide bağlanmakla mümkün olduğunu

nun üzerinde duran şair, “tevbe, sabır, havf, recâ, verâ, zühd, fakr, tevekkül, halvet, uzlet, hayret, rızâ” gibi makam ve hallerden çeşitli mecaz, teşbih ve telmihler kullanarak bahseder. Bunlardan başka “vahdet-kesret, bekâ-fenâ, tecellî, hayret, temâşâ, zâhir-bâtın, gayb, esrâr, terk, ferâgât, istiğnâ, melâmet, selâmet, marifet, irfân, ârif, nefis” vb. tasavvufî kavramlar da şiiirlerde çeşitli vesilelerle sık sık kullanılır.

Dîvânda İbrahim Edhem, Bahâeddîn Nakşîbend, Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd-i Bistâmî, Şems-i Tebrîzî, Nesîmî, Ebubekir Şîblî, Külhanî-i Layhar, Hakîm Senâî, Feridüddîn-i Attâr, Mevlânâ, Muhyiddîn-i Arabî, Sadreddîn Konevî, Abdülkâdir-i Geylânî, Veysel Karânî, Ma'rûf-ı Kerhî ve Zünnûn-ı Mısrî gibi tasavvuf büyüklerinin isimleri de zikredilir:

Edhem ki fedâ eyledi dîrsin bu cihânda
Tâc ile serîri vu cihânî idüp ‘uzlet

Dîvân, 73/4

Saňa besdir temâşâ-yı cemâl-i nûr-ı Hâk ey **Şems**
Bahâ 'e'd-dîn gibi seyr-i cemâl-i pür-behâdan geç

Dîvân, 97/10

Alup ‘Attâr ile Hallâc behre ebruvânından
Birisi tîğden geçmiş birisi dâra yaşlanmış

Dîvân, 350/4

Cismini kıldı Nesîmî kâdem-i ‘aşka bisât
‘İhn-ı menfûş gibi atdı Hüseyn-i Hallâc

Dîvân, 96/2

Lây-h̄âr-ı himemi Külhanî-i pîr-i münîr
Cür‘ a-çîn-i hikemi merd-i Senâ ‘î-i Beşîr
Cür‘ ası feyz-i dem-i şems-i muqâddes-me’vâ

Neş ‘esi rûh-fezâ câzibe-i Mevlânâ

Tâ ki Manşûr-ı Hudâ-pervere çâr-çûbe-i dâr

Berg-i sebzi ‘ıtır-efşân-ı dimâğ-ı ‘Attâr

Dîvân, 43/9-11

Şair, aynı zamanda şeyhi olduğu Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî hakkında ikisi kıt’a (*Dîvân*, 151, 302), biri kaside (*Dîvân*, 153) formunda toplam üç manzume kaleme almıştır. Bu manzumelerde ondan bâz-ı eşheb, gavs-ı muazzam, şeh-bâz, hem-râz-ı İsrâfil, Süleyman peygamberin hükümüne malik, evliyaların gavsı ve rehberi, bekâ ikliminin sultanı, telkin ettiği zikirlerle aşk hastalarına yeni bir ruh, zamanın imamı, sünnetlerin ihya edicisi gibi çeşitli sıfatlarla bahseder. Adı geçen kasidenin fahriye bölümünde Osman

Şems, şairliğiyle övünmediğini; ancak Abdülkadir-i Geylanî gibi bir insanı övdüğü için kendisiyle gurur duyduğunu belirtir:

Mübâhât eylerem andan ki memdühüm olan sulţan
Cenâb-ı pîr-i ‘ Abdü’l-ķâdirü’l-Cilî gibi erdir

Dîvân, 153/45

Şair, şiirlerinde kendisinden bir süre istifade edip tasavvufî terbiyeyi aldığı şeyhi İbrahim-i Halvetî'nin de adını zikreder. Medhiye türünde yazdığı “Benefşe” redifli 61 beyitlik kasidede, velayet bahçesinin İbrahim’i, mürşid-i azam, Cebrail’in, ismini duyduğunda saygıdan kanatlarını açarak saygı duyduğu zat, gavs-ı muazzam, irfan bahçesinin gülü, mânâ bahçesine giden yolun mürşidi şeklinde tavsif ettiği şeyhi, değer olarak öylesine büyüktür ki, hükmüyle gülü dikene, dikenini de menekşeye çevirir:

Bir zât-ı kader-ķadr u ķazâ-ķükmdür ol kim
Ėükmi ile gül Ėâr olur Ėâr benefşe

Dîvân, 579/30

Dîvânda ismini andığı diğer bir şeyhi de, kendisinden seyr u sülûkünü tamamlayarak hilafet almaya muvaffak olduğu Abdürrahîm-i Ünyevî’dir. Şems, şeyhi hakkında üç şiir (*Dîvân*, 661, 672, 736) yazar. Bunlardan biri vefat tarihi için yazdığı tarih manzumesidir. Bu manzumelerde kendisinden mağfiret burcunun güneşi, saadet zirvelerinin ayı, Allah’ın dostunun ilmüne varis, gizli ilimlerin sırdaşı, Kâdiriyye’nin muazzam bir mürşidi, âlim, ârif, bekâ mülkünün ve fenâ ikliminin şahı şeklinde bahseder:

Silk-i pāk-i Ėâdirî’niñ bir mu‘azzam mürşidi
Pîr-i menzil Ėâzret-i ‘ Abdürrahîm-i Ünyevî

Dîvân, 736/1

Şair, bir münâcaatının sonunda kendisinin Abdürrahim-i Ünyevî’ye hayırlı bir halife olması için Allah’a dua eder:

Ėâ‘âtña ‘ âlemdede beni eyleyüp irşâd
Ėayrû’l-Ėalef-i ‘ Abd-i RaĖîm eyle İlâhî

Dîvân, 655/5

2. Allah

Osman Şems Efendi, değişik nazım formlarıyla Allah hakkında tevhid ve münâcaat, Hz. Peygamber için na‘t, diğer din büyükleri için medhiyeler, özellikle Hz. Hasan ve Hüseyin için mersiye yazmış; bu manzumelerde dinî ve tasavvufî kültür, duygu ve düşüncelerini zarif bir üslup ve estetik bir tarzda yansıtmayı başarabilmiş bir şairdir. Yazdığı tevhidlerde Allah’ın isim ve sıfatlarını zikrederek özellikle kudret, ilim, celâl ve cemâl vb. sıfatlarının yeryüzündeki

tecellîlerinden bahseden şair, çoğu zaman bu manzumelerinde vahdet-i vücûd anlayışını aksettirir.

Bu manzumelerde Allah; “Âhir, Âlim, Bâtin, Celâl, Cemâl, Evvel, Gaffâr, Ganî, Hâfız, Hak, Hallâk, Hayy, Hudâ, Hudâvend, İlâh, Kâbız, Kâdir, Mevlâ, Muhyî, Mumît, Mun’im, Muksit, Muzill, Rabbü’l-enâm, Rabbü’l-âlemin, Rabb-i Âzîm, Rabb-i Ekber, Rahmân, Rahîm, Rezzâk, Settâr, Vâhib, Yezdân, Zâhir” vb. isim ve sıfatlarla anılır. Allah’ın kadîm, bâkî, ezeli ve ebedî oluşu, yaratıcılıkta eşi ve benzerinin olmayışı, her şeyin kendisine muhtaç olması gibi fikirler anlatılırken sık sık âyet ve hadislerle telmihlerde bulunulur.

Şairin yazdığı münâcaatlarda ise sanat endişesinin bir yana bırakılarak samimî bir kulun doğrudan Allah’a yönelişinin verdiği duygulu bir üslubun izlerini bulmak mümkündür. Münâcâtlarda Allah’ın bağışlayıcılığını ifade eden “Gaffâr, Rahîm, Settâr, Kerîm” vb. isimlerin özellikle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu tür şiirlerde şairin ruhunda korku ile ümidin çarpışmasından doğan heyecan ve yüksek lirizm göze çarpmaktadır. Aşağıya aldığımız münâcaat türünde yazılmış gazel, şairin Allah’a yakarırken takındığı ruh halini ve samimî bir müminin mutlak varlık karşısındaki aciziyetini göstermesi bakımından güzel bir örnektir:

Yâ Rab nevâ-yı ‘aşk ile bir âh vir baña
 Feyz-i nesîm-i âh-ı şeh-er-gâh vir baña
 Mânend-i Yûsuf oldum esîr-i çeh-i belâ
 Bârî diyâr-ı ‘aşkda bir câh vir baña
 Ser-geşte-hâl-i deşt-i beyâbân-ı fûrkatem
 Mihmân-serây-ı hâzretiñe râh vir baña
 Faqr u fenâda tās-ı gedâ itme destimi
 Zevk-i ğinâ-yı kalb-i şeh-er-şâh vir baña
 Şems-i şikeste-hâtır-ı derd-i tegâfülem
 Kalb-i selîm ile dil-i âgâh vir baña

Dîvân, 19

3. Melekler

“Ferişte, melek, kerrûbî, melâik, hûr, hûr-ı ‘în, kudsiyân, sürûş” gibi çeşitli isimlerle zikredilen melekler, beyitlerde genellikle memdûhu ve sevgiliyi övmek maksadıyla kullanılır. Sevgili ya da memdûh, çoğu zaman güzelliği itibariyle meleğe benzetilirken bazen de ahlak ve huyundan dolayı teşbih konusu yapılır. “Melek-hûy” ve “melek-haslet” bu anlamda kullanılan terkiplerdendir. Meselâ;

Bu cemâl ile seni Hâk bilür âdem diyemem
 Sen meleksin bu edâ vaşf-ı mişâl oldı saña

Dîvân, 33/7

beytinde şair, sevgilisini, güzelliği açısından meleğe benzetirken; İsmail Hakkı ismindeki bir derviş için yazdığı tarih manzumesinde ise memdûhunun ahlak ve huyundan dolayı meleklerle benzetir:

Bir melek-ħaşlet idi dervîş u dil-rîş idi kim
Tekye-i merkezden olmuş idi nâ'îl himmete

Dîvân, 742/4

Halk arasında yaygın olarak söylenen, şeytanın olduğu yerde meleğin bulunmayacağı düşüncesini dile getirdiği aşağıdaki beyitte Osman Şems Efendi, sevgilisini meleğe teşbih ederken rakîbi de şeytana benzetmiştir:

Rakîbiñ meclisinde idemez ârâm cânânım
Melek ħuramaz meşeldir her zamân şeytân yanında

Dîvân, 585/4

Her kaçan işrâke tîr-endâz olurdu ġâziyân
Zann olurdu kim iner ħâke melâ'ik leşkeri

Dîvân, 657/42

beytinde ise müşriklerle yapılan savaşlarda, Müslümanların yardımına koşan melekler konu edilir.

Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Hüseyin'in mezarını tavaf eden meleklerden bahseder:

‘ Aceb mi meşhed-i pâki meţâf-ı ħudsiyân olsa
Ki ħâħ-ı âsitânı ‘ arş-ı a‘ lâya ber-â-berdir

Dîvân, 150/2

Cebrâîl: Dîvânda ismi en çok zikredilen melek, Cebrail'dir. Cebrâ'îl-i zü'l-cenâh, Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Ruhü'l-kuds, Rûhu'l-emîn, Rûh-ı Kudsi, vb. isimlerle anılan Cebrail, beyitlerde Hz. Hüseyin'in beşiğini sallaması, cehennem ehli üzerine tenezzül etmemesi, kanatlı olması, mirac gecesi Sidre-i Müntehâ'dan öteye geçememesi, vahiy meleği olması, makamının yüksek olması, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı sırada ona yardım teklifinde bulunması gibi çeşitli açılardan ele alınır:

Ümîd itmez i'âne merd olan Cibrîl'den daħı
Ĥalîlu'llâh'a âteş anî için lâle-zâr oldu

Dîvân, 664/4

Ĥande bilsün sâlik-i Refref-süvârîñ seyrini
Sidreden geçmez öte Cibrîl-i vâlâ-şân henüz

Dîvân, 328/8

Bu sırrı duydum ol Cibrîl-i vahy-âver ħaşemden kim
Kelâm-ı mu'cizi mu'cizdir i'câz-ı Mesîhâ'dan

Dîvân, 477/20

Lânesinden eylerem ma‘nâ-yı Cibrîl’i şikâr
Şâh-bâl-i ‘aşk ile hem-seyr-i bâz-ı eşhebem

Dîvân, 452/2

Azrâîl: Eceli gelenlerin ruhunu kabzetmekle görevli melek olan Azrâîl’in ismi beyitlerde üç kez geçmektedir. Aşağıda verilen ilk iki beyitte Azrâîl’den, sevgilinin gamzesi ile irtibatlandırılarak bahsedilir. Üçüncü beyitte ise şair, ruhunu almak için Azrâîl’in, kendisinden niyazda bulunduğunu belirtir:

Ķabza-ı ĳudrettedir ancak tereddüd yoĳsa kim
‘Azra ‘îl elbet ider ‘arz-ı temennâ ĳamzeñe

Dîvân, 606/2

Ķamze-i çeşmiñ ki şemşîr-i müsellemdir baña
Zahm-ı süz-ı tîĳ-i ‘Azrâ ‘îl mübremdir baña

Dîvân, 42/1

Mevt bir avuç türâb için ne nâz eyler baña
Ben ĳayât-ı maĳzam ‘Azrâ ‘îl niyâz eyler baña

Dîvân, 15/1

Mikâîl: Dîvânda, isminden bahsedilen diĳer bir melek de Mikâîl’dir. Hadislerde tasvir edildiĳi şekle uygun olarak rızık ve rahmet meleĳi olarak Őu beyitte geçer:

‘Atâ-yı rızĳ-ı maĳsûm eyler İbrâhîm u Mikâ ‘îl
Alup gencîne-i ĳaybiyye-i **nahnü ĳasemnâdan**

Dîvân, 477/83

İsrâfil: Kıyametin kopmasını ve âhiret hayatının başlamasını haber vermekle görevli olan İsrâîl, beyitlerde üç defa geçmektedir. Her üç beyitte de Sûr’a üfleme görevi ile alakalı olarak adından bahsedilir. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber’in, rahmet olarak gönderildiĳinin altını çizen şair, İsrâfil’i, insanları ve cinleri Hz. Peygamber’in açtığı lütuf ve rahmet bayraĳı altında toplayan şahıs olarak telakki eder:

Oldı İsrâfil bir gül-bâng-keş dîvânîña
Râyet-i luĳfuñda maĳşûr olmaĳa ins u perî

Dîvân, 657/29

4. Kitaplar

Dîvânında kutsal kitaplardan Tevrât ve Kur’ân’ı zikreden şair, Tevrât’tan;
Çıĳardıñ Mûsî ‘yi Tûr’a virüp Tevrât ile süre
Baĳırdıñ taĳları nûra ĳöremezsın ĳiĳâb nedir

Dîvân, 301/6

beytinde bahseder. Tevhid türünde yazılan Şiirde şair, Allâh’a hitaben, Hz. Musâ’yı Tûr daĳına çıkardıĳını ve kendisine Tevrât’ı verdiĳini belirtir. Ayrıca

beyitte geçen “süre” tabirinden de Allah’ın, Hz.Mûsâ’ya verdiği kırk günlük süre⁴⁷ kastedilmektedir.

Şiirlerde geçen kutsal kitaplardan biri de son semavî kitap olan Kur’ân’dır. Kitâbullâh, Kur’ân-ı Mübîn, mushaf, Kelâmullâh, kitâb-ı rahmeten li’l-âlemîn, kitâb-ı âsumânî, ümmü’l-kitâb vb. isimlerle zikredilir. Beyitlerde Kur’ân’ın, Allah’ın kitabı olduğu ve bundan sonra kitap gelmeyeceği, ondan daha i’câzlı bir kitabın yazılmadığı, Hz. Peygamber’in konuşan bir Kur’ân olduğu, Kur’ân’dan ayrılmanın insanı dalâlete düşüreceği, Kur’ân’ın nüzülüyle birlikte Arapların en fasihlerinin bile o mucize karşısında dilsiz hale düştükleri ve sâlikin elinde Kur’ân’dan başka kitabın olmayacağı ifade edilmektedir. Bu isimler beyitlerde bazen sevgilinin güzelliği, kaşı, yanağındaki ayva tüyleri, kâkülleri ve yanakları için benzetme unsuru olarak kullanılır:

Cemâliñ muşhafından olmazam bir lahza rû-gerdân
Dalâletdir kitâb ehline çün Kur’ân’dan ayrılmak
Dîvân, 385/4

Göriccek zîb-i cemâliñ ey beşîr
‘Aklıma âyet-i Kur’ân geldi
Dîvân, 719/2

Şair, sözlerinin Kur’ân’dan geldiğini ve dolayısıyla onları can kulağı ile dinlemek gerektiğini de belirtir:

Güş-ı cân ile işit îmân idüp kıl i’ tîkâd
Mağz-ı Kur’ân’dan hemîşe sözlerim bil bî-ñilâf
Dîvân, 365/19

Bir sevâd-ı noқта-i sırr-ı süveydâyam ki ben
Câmi’-i sırr u nihân-ı mağz-ı Kur’ân’dır sözüm
Dîvân, 476/21

Aşağıdaki beyitte geçen “dört kitâb” ifadesinden, dört peygambere gönderilen dört kitap (Tevrât, Zebûr, İncil ve Kur’ân-ı Kerîm) kastedilir. Beyitte sevgilinin yüzü yine mushafa benzetilir:

Muşhaf-ı hüsnüñ görenler nâr-ı ‘aşkıñla tamâm
Dört kitâbıñ koymayup nâm u nişânın yağıdılar
Dîvân, 250/5

5. Âyetler

Osman Şems Efendi, bazen telmihte bulunmak, bazen de kısmî ya da tam iktibas etmek suretiyle dîvânında birçok âyete yer verir. Sûre isimlerini genellikle teşbih unsuru olarak kullanmış; bunları sevgilinin kaşı, yüzü, yanağı ya da

⁴⁷ Bkz. A’raf 7/142.

boyuna benzetmiştir. “Vücūduñ bir kitâb-ı âsumânî yâ Resûla’llâh” mısraı ile başlayan gazelde peygamberin kaşları mektupların başına yazılan Besmele’ye, güzelliği Fâtiha sûresine (seb’ü’l-mesânî), kırmızı dudakları Kevser sûresine, ağzı Nûn ve’l-Kalem âyetine, yanakları ve’d-Duhâ ve’l-Leyl âyetine, gözleri Tâhâ sûresine, saçları Leyletü’l-kadr âyetine, sözleri Nebe’ sûresine, dişleri ve’n-necm âyetine, elleri Mülk sûresine, adımları İsrâ sûresine, nefesi Rahmân sûresine ve kalbi Yâsîn sûresinin mânâlarına benzetilir.

Beyitlerde kullanılan âyetler şunlardır⁴⁸: ahsen-i taqvîm (Tîn, 95/4), arz-ı mihâd (Nebe’, 78/6), ‘aynâni tecriyân (Rahmân, 55/50), berd ü selam (Enbiyâ, 21/69), bismi’llâh (Neml, 27/30), dâllen fe-hedâ (Duhâ, 93/7), elem neşrah (İnşirâh, 94/1), eş-şu’arâu yettebi’uhumü’l-gâvûn (Şuarâ, 26/224), faşle’l-ḥitâb (Sâd, 38/20), fe’tebirü yâ üli’l-ebşâr (Haşr, 59/2), ḥabîran ve başîrâ (İsrâ, 17/17), ḥablün mesed (Tebbet, 111/5), hâzihi cennâtü ‘adn (Tâhâ, 20/76), hel etâ (İnsân, 76/1), hel min mezîd (Kâf, 50/30), ḥulḳ-ı ‘azîm (Kalem, 68/4), ḥuz bi-yedî (Sâd, 38/44), imâmen li’n-nâs (Bakara, 2/124), innâ fetehnâ (Fetih, 48/1), innemâ ursilte illâ rahmeten li’l-‘âlemîn (Enbiyâ, 21/107), *İrci’î* (Fecr 89/28), kâf u nûn (Yâsîn, 36/82), kâbe kavseyn (Necm, 53/9), kâbe kavseyni ev-ednâ (Necm, 53/9), ke-lemḥin bi’l-başar (Kamer, 54/50), kün fe-kân (Yâsîn, 36/82), len terâ (A’râf, 7/143), leṭamesnâ (Yâsîn, 36/66), leyle-i esrâ (İsrâ, 17/1), leyle-tü’l-kadr (Kadir, 97/1), mâ evḥâ (Necm, 53/10), mâ-zâğa’l-başar (Necm, 53/17), mecma’a’l-baḥreyn (Kehf, 18/60), meseḥnâ (Yâsîn, 36/67), naḥnu ḳasemnâ (Zuhuf, 43/32), nârun ḥuṭame (Hümeze, 104), nûn u ḳalem (Kalem, 68/1), nûrun ‘alâ-nûr (Nûr, 24/35), rahmeten li’l-‘âlemîn (Enbiyâ, 21/107), seb’-i şidâd (Nebe’, 78/12), seb’u’l-meşânî (Hicr, 15/87), seḳâhüm rabbühüm (İnsân, 76/21), şemme vechullâh (Bakara, 2/115), sübhâne’l-lezî esrâ (İsrâ, 17/1), süble’s-selâm (Mâide, 5/16), şemsü’ḳ-ḳuḥâ (Şems, 91/1), ṭâhâ (Tâhâ, 20/1), ṭahhir beytinâ li’ṭ-ṭâ’ifin (Hacc, 22/26), tenzile’l-‘azîz (Yâsîn, 36/5), ‘urve-i vüşḳâ (Bakara, 2/256), va’llâhu muḥiṭun (Bakara, 2/19), ve’ḳ-ḳuḥâ (Duhâ, 93/1), ve’ḳ-ḳuḥâ ve’l-leyl (Duhâ, 93/1), ve’l-tefeti’s-sâḳu bi-sâḳ (Kıyâme, 75/29), ve’n-necm (Necm, 53/1), yâ leytinî küntü türâb (Nebe’, 78/40), yevme’l-ḥisâb (Sâd, 38/26), yevme tüblâ (Târk, 86/9), yevmü’d-dîn (İnfitâr, 82/17).

Muḳavves kaşlarıñ ser-nâme-i ṭuḡrâ-yı **bismi’llâh**

Cemâliñ süre-i **seb’u’l-meşânî** yâ Resûla’llâh

Dîvân, 561/2

Nâzenin-i Ḥâzret-i Raḥmân kim oldı anıñ

Şânına münzel kitâb-ı **rahmeten li’l-‘âlemîn**

Dîvân, 478/9

⁴⁸ Ayetler beyitlerde geçtiği şekilde verilmiştir.

Cennet-i firdevsi eylerdi **ke-lemhîn bi'l-başar**

Âteş-i nîrân-ı qahrîñ virse ger ebrûna çîn

Dîvân, 478/46

Olma eş'âr-ı hevâyî ile şeytâna qarîn

Didi Hâk **eş-şu'arâ yettebi'uhumu'l-ğavûn**

Dîvân, 479/8

Sâkinân-ı her dü-'âlem sîr-i h'ân-ı şefkatiñ

İnnemâ ursilte illâ rahmeten li'l-'âlemîn

Dîvân, 491/4

6. Peygamberler ve Hz. Peygamber

Dîvânda peygamberlerin isimlerini de zikreden Osman Şems; Hz. İdrîs'i, terziliği ve vefatından önce göğe yükselmesiyle; Hz. Nûh'u, kendisine inananlarla birlikte yaptığı gemiye binerek tufandan kurtulmasıyla; Hz. İbrahim'i, Nemrud tarafından ateşe atılması sonucu ateşin gül bahçesine dönmesi ile, oğlu İsmail'i Allah yolunda kurban etmekten geri durmaması ve Allah'ın dostu anlamına gelen "Halîlullah" olmasıyla; Hz. İsmail'i, babası Hz. İbrahim tarafından Allah yolunda kurban edilmek istenmesiyle; Hz. Yakûb'u, oğlu Yusuf'u kaybetmenin verdiği derin acıdan gözlerini kaybetmesi ve evinin hüzüne gark olmasıyla; Hz. Yusuf'u, güzelliğin ve namusun sembolü olması, kanlı gömleğinin babasına verilmesi, pazarda köle olarak satılması, zindana atılmasıyla vb. telmihlerle; Hz. Eyyûb'u, sabrın timsali olmasıyla; Hz. Mûsâ'yı, Tur dağında Allah'ın tecellisine mazhar olması, Allah'la konuşmasından dolayı kendisine verilen "Kelîm" sıfatıyla, esasının büyük bir yılana dönüşmesi ve elini göğsüne sokup çıkarınca elinin bembeyaz bir nura (yed-i beyza) dönüşmesi mucizesiyle; Hz. Hızır'ı, âb-ı hayatı bularak ölümsüzlüğe kavuşmasıyla; Hz. Dâvûd'u, güzel bir sese sahip olmasıyla; Hz. Süleyman'ı, koca bir saltanatın başında olması, cinlere ve rüzgara emir verme yetkisine sahip olması, parmağında taşıdığı yüzüğü sayesinde kuşların kendisine boyun eğmesi ve karıncalarla konuşma mucizesiyle; Hz. İsâ'yı, dünyaya babasız gelmesi, ölüleri diriltme ve körleri tedavi etme mucizesi ve göğe yükselmesiyle anarak şiirlerinde bu isimlerin hayat hikayelerine telmihlerde bulunur:

Yed-i beyzâ-yı Mûsâ hayret-efzâ olmasun zîrâ

Şikâf-ı çehre-i mehle müşârun bi'l-benânsın sen

Dîvân, 541/5

Sökdi kabâ-yı gül-şen-i İdrîs'i rûzigâr

Eglenmez oldı hulle-i 'adni söken diken

Dîvân, 545/2

Ben o mestem ki leb-i cân-bağş-ı ‘İsâ’dan geçer
Berhemenler nüş iderse cür‘a-i cām-ı lehim

Dîvân, 452/5

Çalup Ya‘kûb-veş ben külbe-i fûrkatde ser-gerdân
Elimden yâr-i Yûsuf-rüy-ı gül-pîrâhenim gitmiş

Dîvân, 341/3

Kaside, gazel, murabba, tahmis gibi nazım şekilleriyle yazdığı na’tlarda ise Peygamberimizi Ahmed, Mahmud, Mustafa gibi isimleriyle anan şair, bu manzumelerinde genellikle onu methetmeye gücünün yetmediğini ifade eder; çünkü Peygamberimiz yüksek ahlak sahibi olarak Allah’ın övdüğü kişidir. Özellikle, biri kıt’a diğerleri gazel formunda yazılmış 14 adet “yâ Resûla’llâh” redifli şiirlerinde Peygambere duyduğu sevgiyi açık bir şekilde dile getirir. Na’tlerde Hz. Peygamber’in isim ve sıfatları, âlemlere rahmet, kâinatın efendisi, peygamberlerin şâhı, Allah’ın habîbi ve en mükemmel insan oluşu, Allah’la kul arasında vasıta ve Allah’a ulaştıran bir rehber olması, mucizeleri, güzel vasıfları, örnek ahlâkı âyet ve hadislerle dayanılarak ifade edilirken; şiirlerin sonunda genellikle şair, günahkârlığını itiraf ederek Peygamberin kendisine şefâatte bulunmasını ister. Şiirlerde Peygamberimiz zaman zaman âlemi aydınlatan güneşe benzetilirken, âlemin onun nuruna muhtaç olduğu dile getirilir. Ayrıca bu tür şiirlerde peygambere duyulan hasretin ruhunda açtığı derin yaraya da dikkati çeken Osman Şems, klasik şiirin bütün söz ve belagat kurallarını kullanarak şairlikteki ustalığını samimî ve açık bir üslupla gösterme imkânı bulur. Bu samimî ifadelerin yer aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

Firâkıñla perîşân oldı hâlim yâ Resûla’llâh
Yaman oldı bu hâl-i pür-melâlim yâ Resûla’llâh
Ne mümkün evc-i câh-ı vaşlıña murğ-ı dile pervâz
Ser-i kûyuñda bir işkeste-bâlem yâ Resûla’llâh
Der-i ihsâniña lâyıq degildir bu yüzi qara
Ümîd-i şefqatiñdir hasbihâlim yâ Resûla’llâh
Cemâliñ iştîyâk-ı rü’yetidir fikret-i rûzum
Şaçıñ sevdâsıdır şâm u leyâlim yâ Resûla’llâh
Dirîğ itme vişâliñ Nûri-i şeydâ-yı ‘aşkıñdan
Beyâbân-ı gam-ı hecriñde nâlem yâ Resûla’llâh

Dîvân, 562/1-5

Âh itmezsın baña bir nîm-nigâh iltifât
Kûşe-i nisyânda qaldım haste vü bî-hod hârâb
Vâh kim hecriñle yandım sînem oldı dâğ dâğ
Dîde giryân u ciger biryân u dil pür-iztırâb

Hasret-i rüyuñla âh eyler yanar kan ađlaram
Al şâla girdi çeşmim gözyaşım la‘l-i müzâb
‘Âşık-ı dil-ğasteyem terk idebilmem nâleyi
‘Arz-ı dîdar eyle li‘llâh at cemâlînden niğâb
‘Aşkın öyle yakdı cismim dökdi yaşım kim müdâm
Ğabrim üzre nâbit eyler lâle-i pür-dâğ-ı âb
Yâ Resûla‘llâh meded kıl Şems-i dil-âvâreñem
Âsiñânında olam luţfuñla şâd u kâm-yâb

Dîvân, 45/ 61-66

7. Dört Halife ve Ehl-i Beyt

Şair, dört halifeyi öven şiirler de yazmıştır. “Envâr-ı nübüvvet ki Muğammed’le celîdir” diye başlayan medhiyede dört isim de aynı mısra içinde zikredilerek; Hz. Ebu Bekir’in sıdkıyla dinî yapının müessisi, Hz. Ömer’in adaletiyle şeriatin hâkimi, Hz. Osman’ın Kur’ân’ın hafızı, Hz. Ali’nin de “ilm-i yakîn” memleketinin kapısı olduğundan bahsedilir:

Şıdkıyla mü’essis birisi bünye-i dîne
‘Adliyle biri hâkim olup şer‘-i metîne
Hâfız biri gencîne-i Ğur’ân-ı Mübîn’e
Bâb oldı biri memleket-i ‘ilm-i yakîne
Ser-halka-i aşhâb ki ol çâr velîdir
Bü Bekr ü ‘Ömer Hâzret-i ‘Oşmân u ‘Alî’dir

Dîvân, 148/IV

Şairin dört halife hakkında yazdığı medhiyede dikkati çeken hususlardan biri de halifelerden hiçbirinin inkar edilemeyeceği ve hepsine gereken saygının gösterilmesi konusudur:

Bu yâr-i çehârîñ birin inkâr idemezsin
İnkâr ider iseñ eger kâr idemezsin
Gül-zâr-ı Muğammed gülini hâr idemezsin
Allâh u nebî yârini ağıyâr idemezsin
Ser-halka-i aşhâb ki ol çâr velîdir
Bü Bekr ü ‘Ömer Hâzret-i ‘Oşmân u ‘Alî’dir

Dîvân, 148/VI

Dîvânda Hz. Ali için biri kaside, diğeri müseddes nazım şekliyle yazılmış iki adet medhiye vardır. Manzumelerde “Murtazâ, ‘Aliyyü’l-Murtazâ, bü’l-Ğasan, bü-Türâb, İlyâ, Şîr-i Merdân-ı Resûl-i Müctebâ, Hazret-i Şîr-i Hudâ, Haydar-ı Kerrâr” gibi çeşitli isim ve sıfatlarla anılan Hz. Ali için, savaş meydanlarının Haydar-ı Kerrâr’ı, Peygamber’in damadı, Allah yolunda yapılan cihadda elinde Zülfikar kılıcını taşıyan, Hayber kalesinin kapısını açan, Bedir ve Huneyn

savaşlarında kâfirleri katleden, hakikatin nuru, evliyalar serveri, veliler nuru, Allah'ın Peygamber'inin yâri, âşıklara şefkatli, Peygamber'in kardeşi, Hak yolunun rehberi, kevser ırmağının sâkisi, Kur'ân'ın sırrı, parmağı kâfirleri katleden, İslam dininin en büyük imamı, hilafet makamının sonu, Allah'ın arslanı, pehlivan, güçlü hükümdar, ümmetin aciz insanlarına reis, dert ehline derman, velayet ikliminin padişahı şeklinde bahsedilir:

Sensin ol şîr-i Hüdâ kim dîn-i pâk-i Aḥmed'i
 Eyledi bâzû-yı zûruñla mü'eyyed Kibriyâ
 Şanıñı tebcîl için 'arş üzre yazmışdır Hüdâ
 Eyyede'llâhu Te'âlâ Aḥmeden bi'l-Murtażâ

Dîvân, 1/20-21

Ser-ḥalka-i cem' iyyet-i ebrâr 'Alî'dir
 Derd ehline dermân-ı vefâ-dâr 'Alî'dir
 Sulṭân-ı selâṭin-i kerem-kâr 'Alî'dir
 İḳlîm-i velâyetde cihân-dâr 'Alî'dir
 Dervâze-i gencîne-i esrâr 'Alî'dir
 Maḥbûb-ı Hüdâ Ḥâzretine yâr 'Alî'dir

Dîvân, 149/I

Bunların yanında yazdığı Kerbelâ mersiyesiyle de tanınan Osman Şems Efendi'nin dîvânında bu muhtevaya sahip yaklaşık 390 beyit adedinde onbeş manzume vardır. Kendisini “çâker-i âl-i 'abâ”, “çâker-i âl-i nebî-i müctebâ”, “da'vâ-zen-i hubb-i neseb-i âl-i 'abâ”, “muhibb-i hânedân-ı enbiyâ” olarak tanımlayan Şems, bu nev'i şiirlerde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düşmesinin ızdırabını ve ona karşı duyduğu sevgiyi açık bir şekilde dile getirmiştir. Onu şehid edenlere de lânet okuyarak onlara karşı nefreti tekrarlamayı dile getirmekten sakınmamıştır. Hz Hüseyin'in kanının, ümmetin günahlarına kefarete olduğu ve kıyamet günü kendisinin günahkârlara şefaateceği, şehit düştüğü yerin meleklerin tavaf ettiği bir mekân olduğu gibi fikirler bu tür şiirlerde sık sık ifade edilir. Bu mersiyelelerin en önemli özelliği, herhangi bir beklenti içinde yazılmadıklarından, oldukça samimî bir ruh halini yansıtmalarıdır. Yazdığı mersiyelelerden bazılarının bestelenerek tekkelerde okunduğu da bilinen⁴⁹ Osman Şems Efendi, “Bugün mâh-ı Muḥarrem vaqt-i mâtemdir şafâ olmaz” mısraı ile başlayan 51 bentlik muhammes nazım şekliyle yazdığı meşhur mersiyesinde⁵⁰ klasik

⁴⁹ Bünyamin Çağlayan, *Kerbela Mersiyeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1997. s.28.

⁵⁰ Manzume, Üsküdar Rifâ'i Dergâhı şeyhi Hayrullah Taceddin Efendi tarafından 1327 (1909) yılında neşr edilmiştir. (Osman Şemsî Efendi, *Mersiyye-i Cenâb-ı Seyyidü's-Şühedâ* (nşr. Şeyh Hayrullah Taceddin Efendi), Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.) Ayrıca manzumenin yeni harflere ak-

şiiirin bütün söz sanatlarından yararlanarak Kerbelâ hadisesini, son derece lirik ve trajik bir üslûpla gözler önüne serer. Örnek olarak manzumenin ilk bendini aşağıya alıyoruz:

Bugün mâh-ı Muḥarrem vaḳt-i mâtemdir şafâ olmaz
Fürûğ-ı dîde-i giryân ğamdan rüşenâ olmaz
Göñül âyînesinde gerd-i mâtemden cilâ olmaz
Derûn içre hüzünden ğayrı şüret rû-nümâ olmaz
Muḥibb-i âle bu mâtem gibi derd ü belâ olmaz

Dîvân, 305/I

Aşağıdaki bentte güzellikte Hz. Yusuf'a denk, Kerbelâ'da, düşmanları tarafından hunharca şehid edilmesiyle de Allah yolunda kurban edilmek istenen Hz. İsmail'e sırdaş olduğuna işaret edilen Hz. Hüseyin'in, günahkârlara şefâatçi ve cennet nehirlerinin sâkisi olduğu belirtilir:

Hüseyn-i Müctebâ tâc-ı ser-i merdân-ı dil-âgâh
‘Adîl-i Yûsuf-ı Ken‘ân u sırdaş-ı Zebîhu’llâh
Şusuzlukla olup ser-mest-i şahbâ-yı şehâdet âh
Şeff‘-i ümmet ü sâkî-i enhâr-ı cinân oldı

Dîvân, 677/VII

Osman Şems'in dîvânda bahsettiği diğer bir isim de Hz. Hasan'dır. Şiirlerde Hz. Peygamber'in torunu olduğu vurgulanan Hz. Hasan'm, güzel bir ahlaka sahip olduğu, kendisine verilen zehirle şehit edildiği ve cennet gençlerinin sultanı olduğu belirtilmektedir:

Hasan kim maẓhar-ı **hulk-ı ‘azîm** idi cihân içre
Giyüp aġu ile tâc-ı şehâdet bağiyân içre
Olup sulṫân-ı şübbân-ı bihişt ol gül-sitân içre
Daġı rûz-ı kıyâmetde şeff‘-i ‘âşiyân oldı
Ki ya‘ nî ferḳadân-ı âsumân-ı maşrıḳ-ı envâr
Hüseyn ile Ḥasan iki gülüñdür bâġ-ı Zehrâ'dan

Dîvân, 677/VI

“Hüseyn ile Hasan” redifli gazelinde ise, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da kılıçla, Hz. Hasan'ın ise zehirlenerek şehit edilmesini,

Âh kim ḳurbân-gâh-ı Kerbelâ-yı ‘aşḳda
Sîne-çâk u hûn-feşân oldı Hüseyn ile Ḥasan

tarımı Selami Şimşek tarafından gerçekleştirilmiştir. (Selami Şimşek, “Bir Gönül Tekkesi Şeyhi Seyyid Nureddin Şems ve Mersiyye-i Cenâb-ı Seyyidü’ş-Şühedâ’sı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 26, Erzurum 2004, s.119-148; Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyyeleri*, Ankara 2009, s.679-689.)

Kim biri tığ u biri zehr ile oldılar şehid
Hânman-süz-ı cinân oldı Hüseyin ile Hasan
Divân, 492/5-6

beyitleriyle dile getiren şair, bu hadiselerden duyduğu üzüntüyü samimi bir dille ifade ederken başka bir beyitte de Hz. Peygamber'den bu iki torununun hürmetine kendisine yardımcı olmasını ister:

Hüseyin ile Hasan'çün dest-gîr ol iki 'âlemde
Bırakma çâkeriñ **Şems**'i firâk içre figân üzre
Divân, 575/30

Şiirlerde ismi zikredilen Ehl-i Beyt üyelerinden biri de Peygamberimizin kızı Hz. Fâtıma'dır. Genellikle Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in annesi ve Hz. Ali'nin eşi olması dolayısıyla adından bahsedilen Hz. Fatıma'nın, fazilet açısından Hz. Aişe'den üstün olduğu belirtilir. Zira o, nübüvvet nurunun kaynağı olan Hz. Peygamber'in kızıdır.

O Zehrâ-yı Betül'ün haqqı kim nür-ı nübüvvetden
Olup tâli' müreccahtır fazîletde Humeyrâ'dan
Divân, 477/192

Diğer bir şiirde ise Hz. Fâtıma, kıyamet gününde oğlu Hz. Hüseyin'in kanlı gömleğini elinde tutmuş olarak oğlunu şehit edenleri Allah'a şikâyet etmesi ve yapılan zulmün karşılığını istemesi dolayısıyla konu edilir. Şiirde Hz. Fâtıma'nın yakarışı kendi ağzından şu şekilde verilir:

Diye kim yâ Rab Hâbîb-i Ekrem'iñ cân-pâresin
İtdiler şusuz şehid erbâb-ı hızlân yâ Hüseyin
Hem benim oğlum gözüm nûrı Hüseyin'e zulm idüp
Eylediler bağırmı fûrkatle biryân yâ Hüseyin
Diye hem olmuş iken gehvâre-dârı Cebra'îl
Kıldılar ol cism-i pâki hâke yek-sân yâ Hüseyin
İsterem dâdın o mazlûmuñ bugün bu 'arşada
Nice bir yaqsun derûnum nâr-ı süzân yâ Hüseyin
Divân, 493/26-29

Sonuç

İbnülemin'in "Âlem-i edebiyatta da makâmı âlîdir. Eşâr-ı bediâsını - bilerek- tedkik edenler, şuârânın ser-âmedânından olduğunu itiraf ederler."⁵¹ ifadeleriyle tanımladığı Osman Şems Efendi'nin edebî şahsiyetini kaynaklar genellikle tasavvufî şahsiyeti ile birlikte ele alırlar. Meselâ, Kemal Edib Kürkçü-

⁵¹ İbnülemin M. Kemal İnal, *S.A. T.Ş.*, s.1799.

oğlu şairi, “şeyhliği şairliğine mâye, şairliği de şeyhliğine sâye”⁵² şeklinde tanıtarak şiirlerindeki tasavvufî tarafa vurgu yapar. Osman Şems Efendi, başta Molla Câmî, Fuzûlî ve Rûhî-i Bağdâdî olmak üzere hem kendisinden önce hem de kendi devrinde yetişen birçok şaire nazire yazarak bu alanda başarılı örnekler vermiştir. Kaleme aldığı nazireler, onun özellikle önceki şairlerin dîvânlarını okuduğunu, incelediğini ve bazılarını beğendiğini gösterir.

Şiirlerini, tasavvufî düşüncelerini aktarmak amacıyla kaleme alan Osman Şems'in dîvânında en belirgin tema hiç kuşkusuz tasavvufîdir. Onun için tasavvuf dışındaki konular ikinci derecede önemlidir. Osman Şems, değişik nazım şekilleriyle Allah hakkında tevhid ve münâcaat, Hz. Peygamber için na'at, din büyüklüğü için medhiyeler, özellikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için mersiyeler yazmış; bu şiirlerinde dinî ve tasavvufî kültür, duygu ve düşüncelerini zarif bir üslûp ve estetik bir tarzda yansıtmayı başarabilmiş bir şairdir.

Kaynakça

- AHMED Sâfi, *Sefîne-i Sâfi*, İslam Araştırmaları Kütüphanesi (İSAM) nr. 050247, (Fotokopi nüsha).
- ARSLAN, Mehmet-ERDOĞAN, Mehtap, *Kerbela Mersiyeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.
- AZAMAT, Nihat, “Kuşadalı İbrahim Efendi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXVI, 468-470.
- AZAMAT, Nihat, “Osman Şems Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 473-475.
- BURSALI Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin, *Kerbela Mersiyeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1997.
- FATÎN Dâvud, *Hâtimetü'l-eş'ar*, (Haz. Ömer Çiftçi) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara TY.
- GÖVSA, İbrahim Alâattin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1945-1946.
- Hazîne-i Fünûn Mecmuası*, sy. 42, (Mart 1312), s. 248-249.
- HÜSEYİN Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâ-ı Esrâr*, (Hazırlayanlar. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitâbevi Yayınları, İstanbul 2006.
- HÜSEYİN Vassâf, “Osman Şems Efendi”, *Mahfil Mecmuası*, sy.28, Safer 1341.

⁵² Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seçmeler*, s.11-22.

- HÜSEYİN Vassâf, “Osman Şems Efendi”, *Mahfil Mecmuası*, sy.29, Rebîulevvel 1341.
- HÜSEYİN Vassâf, “Osman Şems Efendi”, *Mahfil Mecmuası*, sy.32, Cemaziyelevvel 1341.
- HÜSEYİN Vassâf, “Osman Şems Efendi”, *Mahfil Mecmuası*, sy.36, Şevvâl 1341.
- HÜSEYİN Vassâf, “Şeyh Osman Şems Efendi Hazretleri”, *Cerîde-i Sûfiyye*, sy.75, 18 Muharrem 1332.
- HÜSEYİN Vassâf, “Şeyh Osman Şems Efendi Hazretleri”, *Cerîde-i Sûfiyye*, sy.78, 10 Safer 1332.
- HÜSEYİN Vassâf, “Şeyh Osman Şems Efendi Hazretleri”, *Cerîde-i Sûfiyye*, sy.79, 18 Safer 1332.
- HÜSEYİN Vassâf, “Şeyh Osman Şems Efendi Hazretleri”, *Cerîde-i Sûfiyye*, sy.82, 9 Rebîulevvel 1332.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1988.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, *Osman Şems Efendi Dîvânı’ndan Seçmeler*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1996.
- ONAN, Necmeddin Halil, *Namık Kemal’in Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Millî Eğitim Basımevi. Ankara 1950.
- OSMAN Şemsî Üsküdarî, *Mersiye-i Cenâb-ı Seyyidü’ş-Şühedâ*, (Haz. Şeyh Hayrullah Taceddin Efendi), Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.
- ŞİMŞEK, Selami, “Bir Gönül Tekkesi Şeyhi Seyyid Nureddin Şems ve Mersiye-i Cenâb-ı Seyyidü’ş-Şühedâ’sı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.26, Erzurum 2004, s. 119-148.
- ŞİMŞEK, Selami, “Osman Şems Efendi’nin Âdâbü’l-mürîd fi-sohbeti’l-murâd Adlı Mesnevîsinin Tahlili” *Turkish Studies, International Periodical For Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7 Fall 2009, s. 538-592.
- YILDIRIM, Yusuf, *Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı, Metin-İnceleme-Tahlil*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.